

ضرب المثل

محمد رضا سنگری

شگفت آن است که از عمده این ابیات، گاه یک مصراع آن‌ها در فرهنگ و زبان مردم رایج شده است و بسیاری مصراع دیگر را نمی‌دانند. احیاناً اگر از بسیاری بپرسم مصراع دیگر این ضرب‌المثل که «چرا عاقل کند کاری که باز آرد پشیمانی» چیست، ندانند که «زلیخا مرد از حسرت که یوسف گشته زندانی» است. یا در بیت **محتشم کاشانی** است که: مرا عقلی اگر می‌بود کی این کار می‌کردم چرا عاقل کند کاری که باز آرد پشیمانی؟

بخشی دیگر از ضرب‌المثل‌ها نثرند یا شبه شعر و آهنگین که عمدتاً بر ساخته مردم‌اند و تبار و شناسنامه مردمی دارند و گاه در پس آن‌ها حادثه و رویداد و داستانی شنیدنی و شیرین نشسته است. مانند:

- آشپز که دوتا شد آش یا شور می‌شود یا بی‌نمک؛
- خدا به آدم گدا نه عزا بده نه عروسی؛
- قسم حضرت عباس را قبول کنم یا دم خروس را؛
- کوه به کوه نمی‌رسد آدم به آدم می‌رسد؛
- خیاط هم در کوزه افتاد؛
- باد آورده را باد می‌برد.

هزاران ضرب‌المثل هست که مردم عصاره فکر و آرمان و سخن خود را با آن بیان کرده‌اند؛ ضرب‌المثل‌هایی که سرشار از وعظ و اندرز و تکانه و هشدارند و ترجمان «حکمت مردمی» سرزمین ایران. یکی از ابعاد کمتر کاویده‌شده ضرب‌المثل‌های ایرانی، طنز نهفته در آن‌هاست که نشان از قدرت شگفت و خلاقانه طنزپردازی جامعه ایرانی دارد.

وقتی از سازه‌های تمدنی و فرهنگی و ذوق سلیم و پویای ایرانی سخن به میان می‌آید، نمی‌توان از ضرب‌المثل سخن به میان نیاورد. ضرب‌المثل‌ها آیینۀ باورها، آرمان‌ها، آموزش‌ها، هشدارها و اندازها و جلوه‌گاه فرهنگ و ارزش‌ورزی‌های جامعه‌اند. می‌توان از منظرهای گوناگون جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، مردم‌شناسی و.. به تبیین و تحلیل ضرب‌المثل‌ها پرداخت.

خالقان و سازندگان ضرب‌المثل تنها شاعران و ادیبان نیستند که گاه بیت شعری از شاعری بزرگ تبدیل به ضرب‌المثل می‌شود، بلکه گاه همین مردم کوچک و بازار آفرینندگان ضرب‌المثل هستند. به همین سبب بسیاری از ضرب‌المثل‌ها شناسنامه ندارند و تبار و زمان و مکان خلق آن‌ها ناشناخته است. همان‌گونه که اشارت رفت، بخشی از ضرب‌المثل‌ها از آن شاعران شاخص چون **فردوسی، سعدی، حافظ، مولانا، نظامی** و دیگر شاعران نامور تاریخ ما هستند. ابیاتی مانند:

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیم‌اند
بر اثر صبر نوبت ظفر آید

(حافظ)

در کوی تو معروفم و از روی تو محروم
گرگ دهن آلوده یوسف ندیده

(سعدی)

نفس اول راند بر نفس دوم
ماهی از سرگنده گردد نی زدم

(مولوی)

**ضرب‌المثل‌ها
ترجیع‌بند
و تکیه‌گاه
گفت‌وگوها و
مجاورات و گاه
استدلال و ابزار
مجاب‌کردن
دیگران به شمار
می‌آیند**

ضرب‌المثل‌هایی چون:

- آسوده کسی که خر ندارد / از گاه و جویش خبر ندارد؛

- انگور خوب نصیب شغال می‌شه؛

- از درد ناعلاجی به گربه می‌گه خانوم باجی.

ضرب‌المثل‌ها ترجیع‌بند و تکیه‌گاه گفت‌وگوها و محاورات و گاه استدلالت و ابزار مجاب‌کردن دیگران به شمار می‌آیند. به گواهی کتاب ارزنده «فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی» از زنده‌یاد دکتر **حسن ذوالفقاری**، بیش از صد هزار ضرب‌المثل در زبان فارسی هست که گنجینه عظیم میراث معنوی ماست و به پیشنهاد ایشان، این حوزه ظرفیت آن را دارد که گرایشی یا رشته‌ای به نام «مثل‌شناسی و مثل‌نگاری» در دانشگاه‌ها دایر شود.

یکی از بایسته‌ترین کارها ضبط و ثبت ضرب‌المثل‌های بومی و محلی و قومی است که در آستانه فراموشی و گم‌شدگی هستند و نسل ضرب‌المثل آشنا، در موقعیت از دست رفتن.

چشم به راه باید بود تا همت‌های بلند یا نهادهایی چون فرهنگستان زبان و ادب فارسی به این مهم بپردازند. شما خواننده عزیز را چه سهمی در این میانه می‌تواند باشد؟

چشم به راهیم.